

שיעור כ

שרטוט ספר תורה, מגילת אסתר, מזוזה, תפילין

(מגילה טז ע"ב; יח ע"ב)

הקדמה

- א. שרטוט כתבי הקודש
1. ספר תורה ומגילת אסתר
2. מזוזות ותפילין
- ב. שרטוט מגילת אסתר
1. רמב"ם – כתורה עצמה
2. ר"ת – כמזוזה
- ג. "דברי שלום ואמת" – "כאמיתה של תורה"
- ד. לא צריך לשרטט את פרשיות התפילין כי הן מחופות ומכוסות סיכום

הקדמה

בגמרא (טז ע"ב) נאמר שמגילת אסתר צריכה שרטוט כ"אמיתה של תורה". גם בירושלמי (א, א) מופיע הביטוי "כאמיתה של תורה". ראשונים חלקו בשאלה מה הכוונה: "אמיתה של תורה". יש שכתבו שהכוונה כמו ספר תורה שצריך שרטוט, ויש אומרים כמו מזוזה שצריכה שרטוט. בנוגע לספר תורה, לא נאמר באופן ברור בבבלי שצריך לשרטט. מדברי הירושלמי אפשר להבין שספר תורה צריך שרטוט. בנוגע למזוזה, בגמרא (יח ע"ב) נאמר במפורש שהיא צריכה שרטוט, וזו הלכה למשה מסיני. שם נאמר גם ש"תפילין – אין צריכין שרטוט". תחילה נעיין במקורות בתלמודים שנזכרו בהם ארבעת סוגי כתבי הקודש הללו, ואם הם צריכים שרטוט או לא: ספר תורה ומגילת אסתר, מזוזות ותפילין. נתמקד בעיקר בפירוש רש"י, ובפסיקת ההלכה של ר"ת והרמב"ם בנוגע למגילת אסתר, ספר תורה ומזוזה. לאחר מכן נעיין בנימוק שכתבו ר"ת והרמב"ם מדוע תפילין אינן צריכות שרטוט.

א. שרטוט כתבי הקודש

1. ספר תורה ומגילת אסתר

ספר תורה: בגמרא (טז ע"ב) נאמר:

"דברי שלום ואמת" (אסתר ט, ל). אמר רבי תנחום, ואמרי לה אמר רבי אסי: מלמד שצריכה שרטוט כאמיתה של תורה.

רש"י (ד"ה כאמיתה של תורה) פירש: "כספר תורה עצמו. שרטוט הלכה למשה מסיני". מדברי רש"י הללו משמע שספר תורה צריך שרטוט וזו הלכה למשה מסיני. בירושלמי (א, א) נאמר:

ויהיו אלו לקריאה ואלו לסעודה? רבי חלבו רבי חונה בשם רב "והימים האלה נזכרים ונעשים" (אסתר ט, כח). נזכרים בקריאה ונעשים בסעודה. זאת אומרת שמגילת אסתר ניתנה להידרש.

הגמרא הציעה שאולי הימים שיקראו בהם מגילת אסתר יהיו בימי הכניסה, ב"א–ג באדר, ואילו ימי הסעודה והמשתה יהיו בימים י"ד וט"ו באדר. על כך השיבו רבי חלבו ורבי חונה בשם רב בדרשת פסוק ממגילת אסתר: "והימים האלה נזכרים ונעשים", באותם ימים שקוראים יש לקיים את הסעודה והמשתה. בעקבות דרשה זו נאמר בגמרא: "זאת אומרת שמגילת אסתר ניתנה להידרש". מגילת אסתר לא נועדה רק לספר את מה שקרה, אלא היא נכתבה ברוח הקודש, ועל כן ניתן לדרוש מהפסוקים ולקבוע הלכות. בעקבות כך המשיכה הגמרא:

רבי חלבו רבי יסא בשם רבי לעזר: נאמר כאן "דברי שלום ואמת" ונאמר להלן "אמת קנה ואל תמכור" (משלי כג, כג) הרי היא כאמיתה של תורה.¹ מה זו צריכה שירטוט אף זו צריכה שירטוט. מה זו ניתנה להידרש אף זו ניתנה להידרש.

לפי הירושלמי ספר תורה צריך שרטוט, ומספר תורה למדו רבי חלבו ורב יוסי בשם רבי אלעזר על מגילת אסתר שגם היא צריכה שרטוט. בירושלמי (א, ט) נאמר עוד על ספר תורה: "הלכה למשה מסיני... ומסרגלין בקנה", והכוונה היא שמשרטטים בספר התורה.² כאמור לעיל, בגמרא בבבלי לא נאמר שספר תורה צריך שרטוט, רש"י הוא שכתב כן. במסכת סופרים (א, א) נאמר על ספר תורה: "הלכה למשה מסיני שמסרגלין בקנה". בהמשך מסכת סופרים (יג, א) נאמר: "מגילת אסתר צריכה שירטוט כאמיתה של תורה, ספר נקראת". מגילת אסתר נקראת ספר, ועל כן דינה כספר תורה שצריך שרטוט. מה הכוונה "כאמיתה של תורה"? הרב ישעיהו מטראני הזקן (ספר המכריע סי' פה; אוצר הגאונים, מגילה עמ' 20) כתב בשם רב עמרם גאון:

ובתשובות רב עמרם גאון זצוק"ל ראיתי כתוב "כאמיתה של תורה" בעיקר של תורה, כאמת שלה, כגון חוקים, מצות ומשפטים שבה.

יש להתייחס למגילת אסתר כמו עיקר התורה, והאמת שבה היא החוקים, המצוות והמשפטים. בשם רב האי גאון (תשובות הגאונים – שערי תשובה סי' רד) נאמר:

מגלת אסתר צריכה שרטוט כאמתה של תורה. מאן אמתה של תורה? אלעזר, ומשה, נשיאים, ועדה. פירוש: משה ואלעזר, נשיאים, ועדה – היינו דברי בנות צלפחד דכתיב בהן "ותקרבנה בנות צלפחד... ותעמדנה לפני משה ולפני אלעזר הכהן [ולפני הנשיאים וכל העדה]" (במדבר

¹ במקורות נוספים נאמר שפירוש המילה "אמת" שבפסוק בספר משלי הוא תורה (ברכות ה ע"ב; עבודה זרה ד ע"ב; בכורות כט ע"א; ירושלמי ראש השנה ג, ח). במדרש (אסתר רבה ו, ב) נאמר: "איש יהודי היה בשושן הבריה" (אסתר ב, ה). 'איש' מלמד שהיה מרדכי שקול בדורו כמשה בדורו, דכתיב ביה 'והאיש משה ענו מאד' (במדבר יב, ג)... מה משה לימד תורה לישראל, דכתיב 'ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים' (דברים ד, ה), אף מרדכי כן, דכתיב 'דברי שלום ואמת', וכתוב 'אמת קנה ואל תמכור'.

² במדרש רבה (ויקרא רבה יט, א) נדרש הפסוק: "ראשו כתם פז, קוצותיו תלתלים שחורות כעורב" (שיר השירים ה, יא). "ראשו" זו תורה דכתיב 'ה' קנני ראשית דרכו' (משלי ח, כב)... 'כתם פז' אלו דברי תורה, שנאמר 'הנחמדים מזהב ומפז רב' (תהילים יט, יא)... 'קוצותיו תלתלים' זה הסירגול. 'שחורות כעורב' אלו קוצי האותיות, דברי רבי אליעזר. הסירגול זהו השרטוט של ספר התורה.

כז, א-ב). ואף על פי שהם דברי נשים, צריכים שרטוט. כך מגלת אסתר, אף על פי שהם דברי נשים כגון ושתי ואסתר, צריכים שרטוט.

כשם שמשרטטים ספר תורה גם כשמופיעים בו דברי נשים כגון בנות צלפחד, כך יש לשרטט מגילה עם זאת שיש בה דברי נשים, ושתי ואסתר.

הרמב"ם (הל' תפילין ומזוזה וספר תורה א, יב) כתב: "הלכה למשה מסיני שאין כותבין ספר תורה... אלא בשרטוט".³ הוסיף על כך הרמב"ם (שם ד, ז): "ספר תורה שכתבו בלא שרטוט... פסול", וכן כתב הרמב"ם (שם י, א) שיש עשרים דברים שפוסלים ספר תורה ואחד מהם: "שנכתב בלא שרטוט".⁴

לפי תוספות (מנחות לב ע"ב ד"ה הא מורידין) אין צורך לשרטט ספר תורה: "דלא היו רגילין לשרטט ספר תורה... כיון דלא בעו שרטוט". רבנו תם (ספר הישר, חלק החדושים סי' קד) כתב: "וספר תורה משום נוי משרטטין אותה בין שיטה לשיטה". אין חובה לשרטט ספר תורה, ואם משרטטים זה משום נוי.

רבנו יעקב (טור שולחן ערוך, יורה דעה, הלכות ספר תורה סי' רעא) ציין את מחלוקת רמב"ם ור"ת: "ספר תורה צריכה שרטוט ותניא במסכת סופרים הלכה למשה מסיני מסרגלין בקנה... ופירש ר"ת שאין חובה לשרטט אלא טוב לשרטט כדי ליפות הכתב שיהא נאה. והרמב"ם פסלה בלא שרטוט, ולזה הסכים א"א הרא"ש ז"ל [הל' ספר תורה, סי' ז]. הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, יורה דעה סי' רעא, ה) פסק שצריך לשרטט ספר תורה".⁵

הרמב"ם (הל' מגילה ב, ט) ובעקבותיו הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצא, א) כתבו שחובה לשרטט מגילת אסתר: "וצריכה שירטוט כתורה עצמה". יושם לב שהם כתבו "כתורה עצמה" ולא כתבו כנוסח שבגמרא: "כאמיתה של תורה". רבנו יעקב (טור שם) כתב: "וצריכה שרטוט", ולא נימק.

גם ר"ת (ספר הישר, חלק החדושים סי' קד) כתב שמגילת אסתר צריכה שרטוט, אך הסביר את הגמרא אחרת:

והיינו דאמר' במגילה "דברי שלום ואמת" מלמד שצריכה מגילה שירטוט כאמיתה של תורה, דהיינו מזוזה. ולא כפירוש הקונטרס דמפרש תורה ממש.⁶

³ הרב יוסף קארו (כסף משנה שם) ציין שדברי הרמב"ם הללו מבוססים על שני מקורות – הר"ף (הלכות קטנות, הלכות ספר תורה ד ע"ב בדפי הר"ף) שכתב על פי הירושלמי (א, ט): "ירושלמי במגילה 'הלכה למשה מסיני שיהיו כותבין בעורות, בדיו, מסורגל'". הכסף משנה כתב: "מסורגל פירוש משורטט". לפיו על כל כתבי הקודש נאמר שעליהם להיות משורטטים. מקור נוסף "ואסיקנא בפ"ב דמגילה [יח ע"ב] 'הלכתא מזוזה צריכה שרטוט, תפילין אין צריכין שרטוט'". מכאן יש ללמוד שאכן כל כתבי הקודש צריכים להיות משורטטים, למעט תפילין. "וכיון דסתמא אמרינן בירושלמי כותבין 'מסורגל' אכולהו הוה לן למימר דקאי, אלא דמיעטו בגמרא דידן תפילין בהדיא אבל ס"ת דלא אימעוט בעי שרטוט".

⁴ הרמב"ם (הקדמה למשנה [מהדורת הר"י שילת] עמ' לט) כתב את "רוב הדינים אשר אמרו בהם ההלכה למשה מסיני ואפשר שהם כולם". על ספר תורה כתב: "כותבין ספר תורה בדיו ומסורגל – הלכה למשה מסיני". הוא לא הזכיר שם שמזוזה צריכה שרטוט.

⁵ המהר"ל (אור חדש, אסתר ט, ל) הסביר מדוע ספר תורה ומגילה צריכים שרטוט, ומה ההשוואה ביניהם. הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (אור שמח, הל' מגילה ב, ט) כתב: "ורק לענין שירטוט אמר (טז ע"ב) 'כאמיתה של תורה', דהלכה דספר תורה צריכה שירטוט, נסמכה על קרא ד'כתוב יושר דברי אמת' (קהלת יב, י), וזה שרטוט וסרגול, ולכן דריש 'כאמיתה' על 'אמת' לענין שרטוט, שבזה שוה לספר תורה דכתיב בה 'כתוב יושר דברי אמת', אבל לא למידי אחרינא". לא ידוע מה המקור לכך שהפסוק בספר קהלת הוא האסמכתא לכך שספר תורה צריך שרטוט.

⁶ הסבר זה שאמיתה של תורה הכוונה למזוזה, וכן שספר תורה צריך שרטוט רק משום "זה אלי ואנוהו", מופיע גם במקורות נוספים בדברי תוספות (מנחות לב ע"ב ד"ה הא מורידין; סוטה יז ע"ב ד"ה כתבה

המרדכי (הלכות קטנות, מנחות רמז תתקסא) הסביר מדוע ר"ת לא קיבל את הסברו של רש"י, ומדוע מזוזה היא "אמיתה של תורה":

ואומר ר"ת דאין צריך לשרטט מן התורה אפילו ספר תורה, דלא כפי' הקונטרס בפ"ק דמגילה "דברי שלום ואמת" מלמד שצריכה שרטוט כאמתה של תורה". ופירש שם רש"י דאמתה של תורה הוי ספר תורה. ואין נראה לר"ת דלא אשכחנא הלכה למשה מסיני בספר תורה. ונראה לר"ת כפירוש ר"ח שפירש אמתה של תורה היינו מזוזה ונקרא אמתה של תורה לפי שיש בה קבלת עול מלכות שמים.⁷

לפי ר"ת, לא מופיע שספר תורה צריך שרטוט, וכנראה שכוונתו לכך שאין זה מופיע בבבלי. מזוזה היא כאמיתה של תורה מפני "שיש בה מלכות שמים". רבנו אשר (תוספות הרא"ש, טז ע"ב) כתב עוד: "פירש ר"ת כאמתה של תורה דהיינו מזוזה, דהוא עיקר האמונה והיראה וקבלת עול מלכות שמים".⁸

2. מזוזות ותפילין

בגמרא (מנחות לב ע"ב) נאמר:

דאמר רב מניומי בר חלקיה אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: כל מזוזה שאינה משורטטת – פסולה, ורב מנימין בר חלקיה ידיה אמר: שרטוט של מזוזה – הלכה למשה מסיני. תנאי היא; דתניא, ר' ירמיה אומר משום רבינו: תפילין ומזוזות נכתבות שלא מן הכתב, ואין צריכות שירטוט. והילכתא: תפילין לא בעי שרטוט, ומזוזה בעיא שירטוט.

בגמרא (יח ע"ב) נזכרו רק דברי רבי ירמיה בשם רבינו, וההלכתא. אמוראים חלקו אם מזוזה צריכה שרטוט בעקבות קביעה של חכמים או מהלכה למשה מסיני, וההכרעה היא שמזוזה צריכה שרטוט מהלכה למשה מסיני. רש"י (יח ע"ב ד"ה והלכתא) כתב שההלכות הללו בנוגע לתפילין ומזוזות הן הלכה למשה מסיני.

הרמב"ם (הל' תפילין ומזוזה וספר תורה א, יב) כתב: "הלכה למשה מסיני שאין כותבין... מזוזה, אלא בשרטוט". ושוב חזר הרמב"ם (שם ה, ג): "ואם כתבה שלא בשרטוט... הרי זו פסולה". רבנו יעקב (טור שולחן ערוך, יורה דעה סי' רפח, ח) כתב על מזוזה שהיא "חמורה מספר תורה שלדברי הכל [= רמב"ם ור"ת] צריכה שרטוט, ואם לא שרטט [מזוזה] פסולה". הרב יוסף קארו (שולחן ערוך שם) כתב: "צריכה שרטוט. ואם כתב בלא שרטוט, פסולה".

בנוגע לתפילין, בגמרא נאמר באופן ברור שתפילין אינן צריכות שרטוט, וכך כתב ר"ת (יח ע"ב תוספות ד"ה תפילין; מנחות לב ע"ב תוספות ד"ה הא מורידין), וכן הרמב"ם (הל' תפילין א, יב).

[שם נאמר שכך סבר ר"ח]; גיטין ו ע"ב ד"ה אמר ר' יצחק). רבנו אלחנן (ז ע"א תוספות ד"ה נאמרה) הזכיר שמגילה צריכה שרטוט.

⁷ התוספות (מנחות לב ע"ב ד"ה הא מורידין) נימקו באותו נימוק מדוע מזוזה היא אמיתה של תורה, אך לא כתבו מדוע ר"ת לא קיבל את פירוש רש"י. גם במדרש שכל טוב (שמות יג, טז) כתוב: "מגילה צריכה שירטוט כאמיתה של תורה, משום דכתיב בה 'דברי שלום ואמת' (אסתר ט, ל), ומאי אמיתה של תורה? זו מזוזה. ולא משום דמזוזה עדיפא מתפילין, אלא דגריעה, דמזוזה אית בה שתי פרשיות, ותפילין אית בהו ארבע. אלא מזוזה נאמר בה 'וכתבתם על מזוזות' (דברים יא, כ), תפילין לא נאמר בהו כתיבה, אלא 'ושמתם... וקשרתם'" (שם יח). המדרש הוא פירוש לתורה, ומחברו הרב מנחם בן שלמה היה ראש ישיבה בעיר רומא.

⁸ הרב אהרון הכהן (ספר כלבו סי' מה) כתב: "וצריכה שרטוט כאמתה של תורה פירוש קריאת שמע". כוונתו כמו מזוזה שכתובים בה פרשיות קריאת שמע.

הרמב"ם (שם ג, א) כתב שיש שמונה הלכות במעשה התפילין שהן הלכה למשה מסיני, ולא הזכיר שרטוט. רבנו יעקב (טור) אורח חיים סי' לב, ו) כתב: "ואין צריך שרטוט בכל שיטה ושיטה ואם ירצה לשרטוט הרשות בידו. ומי שאינו יודע ליישר השיטה ללא שרטוט טוב הוא שישרטט ליישר הכתב". הרב יוסף קארו (שולחן ערוך שם, ו) כתב כמו הטור, והרמ"א הוסיף: "ויש אומרים שצריך לשרטט תמיד למעלה ולמטה ומן הצדדים, אעפ"י שיודע לכתוב בלא שרטוט, וכן נוהגין". לקמן בסעיף ד נעייין בנימוק שכתבו ר"ת והרמב"ם, מדוע תפילין לא צריכות שרטוט.

ב. שרטוט מגילת אסתר

ראשונים נוספים כתבו את עמדתם בנוגע לשרטוט מגילת אסתר, חלקם פסקו כרש"י ורמב"ם וחלקם כר"ת. נתמקד בדברי רמב"ם ור"ת כמייצגי העמדות החולקות.

1. רמב"ם – כתורה עצמה

הרמב"ם (הל' מגילה ב, ט, יא) כתב:

אין כותבין את המגילה אלא בדיו על הגויל או על הקלף כספר תורה... וצריכה שרטוט כתורה עצמה... המגילה צריכה תפירה עד שיהיו כל עורותיה מגילה אחת, ואינה נתפרת אלא בגידין כספר תורה, ואם תפרה שלא בגידין פסולה, ואינו צריך לתפור את כל היריעה בגידין כספר תורה אלא אפילו תפר בגידין שלש תפירות בקצה היריעה ושלש באמצעה ושלש בקצה השני כשרה מפני שנקראת אגרת.⁹

הרב יצחק זאב הלוי סולובייצ'יק (חידושי הגר"ז, הלכות מגילה דף יב, א) שאל מדוע הרמב"ם כתב שיש לכתוב את מגילת אסתר בדיו על גויל או על קלף "כספר תורה", וכן כתב גם שיש לתפור את המגילה בגידין "כספר תורה", אם כי אין צורך לתפור את כל היריעה "כספר תורה", אך בנוגע לכך שמגילת אסתר צריכה שרטוט כתב הרמב"ם בלשון אחרת: "כתורה עצמה": "וצריך ביאור שינוי הלשון". יש להעיר שרש"י כתב הסבר דומה לרמב"ם, והשתמש במילים "ספר תורה" – "כספר תורה עצמו".¹⁰ נראה ששאלת הגר"ז היתה טובה גם אם הרמב"ם היה משנה וכותב כרש"י. ההבדל הוא במילה "עצמו" (רש"י) או "עצמה" (רמב"ם).

לפי הגר"ז, הרמב"ם (הל' תפילין א, יב) כתב: "הלכה למשה מסיני שאין כותבין ספר תורה ולא מזוזה, אלא בשרטוט" כדי לומר:

⁹ בגמרא (סנהדרין ק ע"א) מסופר שלוי בר שמואל ורב הונא בר חייא היו מתקנים מטפחות לספרי דבי רב יהודה. כשהם הגיעו לעשות מטפחת למגילת אסתר, הם אמרו בלשון שאלה: מגילת אסתר בוודאי לא צריכה מטפחת כמו הספרים האחרים. רב יהודה אמר להם שמשפט זה הוא לשון גנאי, מפני שהיה עליהם לשאול אם מגילה צריכה מטפחת או לא. הרב יעקב עמדין (מור וקציעה, שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצא [בסוף]), כתב: "מגילת אסתר בעיא מטפחת". הוא נשאל (שו"ת שאילת יעבץ ב, סי' קג) מה המקור לפסיקתו, והשיב: "דילמא אין הכי נמי מהאי טעמא מקפיד רב יהודה עליהו למימרא דליתא, אלא בעיא מטפחת. וכן בדין, מאחר שקרויה ספר, וצריכה שרטוט ושאר [= ושורות] כאמתה של תורה". הוא כתב שהרמב"ם לא כתב הלכה זו "ולא ידענא אי מדשתיק מינה לגמרי, שמע מינה דלא סבירא ליה או דלמא אשתמיט מיניה".

¹⁰ הרב שבתאי פרנקל (רמב"ם שם) כתב בשינויי נוסחאות שבמקצת דפוסים ישנים כתוב ברמב"ם: "כספר תורה עצמה".

באמת עיקר דין שרטוט אינו תלוי כלל בדין ספר תורה ומזוזה, רק עיקר ההלכה נאמרה על התורה עצמה שצריכה שרטוט בכתיבתה. וספר תורה ומזוזה תרוויהו חדא מילתא נינהו בזה, דתרוויהו כתיבה של תורה נינהו...

ולפי המבואר נראה דהא דמגילה נקראת "ספר" והא דדרשינן מקרא "שלוש ואמת" דהרי היא כאמיתה של תורה, באמת שני דינים נפרדים הם ולא שייכי כלל להדדי. דהא דנקראת "ספר" הוא לענין הדינים הנאמרים בספר תורה ותלויים הדין ספר תורה שבו ועל זה הוא דנקראת ספר ודין מגילה כדין ספר תורה בכל אלו הדינים. והא דדרשינן מקרא "דברי שלום ואמת" דהרי היא "כאמיתה של תורה", והוא דין לענין שרטוט, דנתבאר דאינו תלוי כלל בדין ספר תורה רק בתורה עצמה, דתורה אינה נכתבת אלא בשרטוט...

ובאמת שכן הם הדברים מבוארים להדיא בירושלמי (א, א) ... דהרי היא כאמיתה של תורה לא על המגילה נאמר, רק על הדברים עצמן הכתובים במגילה שהם כדברי תורה, וכדנקיט לה לענין שניתנו להידרש, וכייל הירושלמי גם לדין שרטוט בהדי הך שניתנו להידרש, משום דגם דין שרטוט בהכי תליא וכמו שכתבתי, והן הן דברי הרמב"ם שכתב דצריכה שרטוט כתורה עצמה.

לפי הגר"ז תוכן מגילת אסתר הוא הפסוקים, וכתיבתם צריכה להיות על מגילה משורטטת, וכשם שיש לשרטט ספר תורה כי את פסוקי התורה עצמם אפשר לכתוב רק כשספר התורה משורטט.¹¹ הסברו של הגר"ז מיישב את השינוי הלשוני ברמב"ם שכתב בנוגע לשרטוט מגילת אסתר "כתורה עצמה", ובנוגע להלכות הדיו, הקלף, והגידים כתב "כספר תורה". הדיו, הקלף והגידים הם התשתית לכתובת ספר התורה, ואילו השרטוט הוא חלק מהתוכן של התורה עצמה. אך עדיין לא הוסבר מדוע בספר תורה, וכן במגילת אסתר, צריך שהפסוקים יכתבו דווקא על יריעה משורטטת?

2. ר"ת – כמזוזה

ר"ת (ספר הישר, חלק החדושים, סי' קד) כתב, כאמור לעיל, שיש לשרטט מגילת אסתר "כאמיתה של תורה", והכוונה למזוזה. המרדכי (הלכות קטנות, מנחות רמז תתקס"א) כתב שר"ת לא קיבל את הסברו של רש"י, כי לא מופיע בבבלי שספר תורה צריך שרטוט, ומזוזה נקראת אמיתה של תורה כי יש בה קבלת עול מלכות שמים.

במזוזה כתובות פרשיות קריאת שמע: "שמע ישראל... ואהבת...". "והיה אם שמוע". רבנו יהונתן הכהן מלוניל (הלכות ספר תורה, ד ע"א בדפי הר"ף) הסביר:

מלמד שצריכה מגילה שרטוט כאמתה של תורה, דהינו מזוזה שהיא עיקר התורה, שיש בה עול מלכות שמים בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו, ועול מצות מזוזה דכתיב: "ושננתם... וקשרתם... וכתבתם" (דברים ו, ז-ט).

תוספות הוכיחו את טענתם מכך שבסוגייתנו נאמר "כאמיתה של תורה", ואם ההשוואה היא לספר תורה היה צריך לומר כ"ספר". אך תוספות דחו טענה זו מפני שמגילת אסתר נקראת גם "אגרת",

¹¹ דברי הגר"ז הללו מופיעים גם בספרו של אביו, הרב חיים הלוי סולבייצ'ק מבריסק (חידושי הגר"ח, טז ע"ב), ושם הניסוח הוא: "ונראה מהרמב"ם דהא דבעינן בספר תורה שרטוט הוא לא משום דספר תורה בעי שרטוט, אלא עיקר ויסוד הך דינא דתורה בעי שרטוט בכתיבתה, דהיינו כשכותבין דברי תורה צריך למכתב בשרטוט... וכתב דבעי שרטוט כתורה עצמה דהיינו דדברים הנכתבים בה צריכים שרטוט כמו תורה". ראה גם: הרב יעקב בצלאל ז'ולטי ("בענין שרטוט בכתבי הקדש", משנת יעבץ, יורה דעה, סי' לד).

ולא היה אפשר ללמוד מספר תורה.¹² תוספות (מנחות לב ע"ב ד"ה הא מורידין) הודו שמדברי הירושלמי (מגילה א, א) משמע כרש"י:

ובירושלמי משמע כפירוש הקונטרס, דמספר תורה עצמה יליף. דקאמר התם: "נאמר כאן 'דברי שלום ואמת' ונאמר להלן 'אמת קנה ואל תמכור', מה להלן צריך שרטוט אף כאן צריך שרטוט". משמע דאיירי בכל התורה כולה, דאכל התורה כולה כתיבא קרא.

"אכל התורה כולה כתיבא קרא" ולא על שתי פרשות שכתובות במזוזה. יש להעיר, שאכן משמע בירושלמי שספר תורה צריך שרטוט, אך אמירה זו נשמעה בהקשר של מגילת אסתר, ולא כאמירה עצמאית כמו בגמרא (יח ע"ב): "והלכתא: תפלין – אין צריכין שרטוט, מזוזות – צריכין שרטוט". התוספות (ד"ה תפלין אינן צריכין שרטוט) כתבו: "פירש ר"ת דכן הלכה". הרש"ש (שם) פירש שכוונת ר"ת לומר שאין הלכה למשה מסיני שתפלין אינן צריכות שרטוט, אלא שכך נפסקה ההלכה. יוצא אפוא שמקובל על כל הראשונים שמגילת אסתר צריכה שרטוט. המחלוקת בין הראשונים היא בפירוש דברי רב אסי: אם הוא השווה את חובת השרטוט של מגילת אסתר לספר תורה (רש"י, רמב"ם) או למזוזה (ר"ת).¹³

ג. "דברי שלום ואמת" – "כאמיתה של תורה"

נראה להסביר את ההבדל בין הרמב"ם לר"ת בפירושם שמגילת אסתר היא "כאמיתה של תורה" באופן הבא. כאמור לעיל, בירושלמי ובבבלי למדו אמוראים מהפסוק "דברי שלום ואמת" (אסתר ט, ל) שמגילת אסתר צריכה שרטוט "כאמיתה של תורה". בירושלמי נזכר פסוק נוסף מספר משלי שלא נזכר בבבלי, "אמת קנה ואל תמכור" (משלי כג, כג) – "הרי היא כאמיתה של תורה", וכן נוסף לימוד שלא נזכר בבבלי: "מה זו צריכה סירטוט אף זו צריכה סירטוט, מה זו ניתנה להידרש אף זו ניתנה להידרש".

נראה שהרמב"ם (הל' מגילה ב, ט) שכתב: "וצריכה שרטוט כתורה עצמה", התבסס על האמור בירושלמי ופירש שמגילת אסתר היא כמו ספר תורה שלומדים ודורשים ממנו, ועל כן היא צריכה שרטוט. הדיו, העורות והגידים הם התשתית החיצונית שמדמים את מגילת אסתר לספר תורה, אך הרמב"ם רצה להדגיש את המעמד של המגילה, שהיא כמו ספר תורה שלומדים ודורשים ממנו, "מה זו ניתנה להידרש, אף זו ניתנה להידרש". כיוון שספר תורה שדורשים ממנו נכתב באמצעות שרטוט, כך גם מגילת אסתר. בהדגש שונה מדברי הגר"ז שצוינו לעיל, השרטוט הוא מכנה משותף לספר תורה ולמגילת אסתר, אך הוא נובע מכך ששניהם ניתנו להידרש.¹⁴

¹² למשמעות היות המגילה גם ספר וגם איגרת, ראה בהרחבה בספרי: "מגילת אסתר – איגרת, מגילה, ספר", באר יהודה – בבא בתרא, עמ' 305–316.

¹³ למחלוקת הרמב"ם ור"ת בנוגע למקור שממנו לומדים שמגילה צריכה שרטוט יש השלכה להלכה נוספת בהלכות מגילה. הרמב"ם (הל' מגילה ב, ט): כתב: "צריכה שרטוט כתורה עצמה, ואין העור שלה צריך עבדה לשמה". המרדכי (מגילה רמז תשצה) כתב: "מזוזה צריכה שרטוט, מלמד שצריכה שרטוט כאמתה של תורה. אומר ר"ת דאע"ג דספר תורה לא בעיא שרטוט בין שורה לשורה, אבל מגילה צריכה שרטוט כאמתה של תורה, דהיינו מזוזה שיש בה מלכות שמים, וכן פי' ר"ת דמגילה צריכה עיבוד לשמה". הרב יוסף קארו (בית יוסף, אורח חיים סי' תרצא) כתב: "והרמב"ם כתב שאינה צריכה עיבוד לשמה. כלומר ודלא כרבינו תם". הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, אורח חיים, הל' מגילה סי' תרצא, ב): "הרמב"ם פסק דאין צריך עיבוד לשמה, אבל ר"ת פסק דצריך עיבוד לשמה, וכן פסקו הרא"ש והטור ורוב הפוסקים... ולכן גם במגילה צריך עיבוד לשמה וכן עיקר לדינא [הגר"א]".

¹⁴ הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (שאלות דרב אחאי גאון, קדמת העמק ב, עמ' 13–23) הסביר באריכות את משמעות הביטוי "ניתנה להידרש". לפיו יש שני אופנים לדרוש פסוק: [א] ללמוד את פשט הפסוק, להבין את העומק שבו, ולהסיק את ההלכה או התוכן העיוני הנלמד ממנו. [ב] לדרוש את הפסוק

במקור אחר בירושלמי (א, ה) נאמר:

רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש. רבי יוחנן אמר: הנביאים והכתובים עתידין ליבטל, וחמשת סיפרי תורה אינן עתידין ליבטל. מה טעמא? "קול גדול ולא יסף" (דברים ה, יט). רבי שמעון בן לקיש אמר: אף מגילת אסתר והלכות אינן עתידין ליבטל. נאמר כאן "קול גדול ולא יסף", ונאמר להלן "וזכרם לא יסוף מזרעם" (אסתר ט, כח). הלכות "הליכות עולם לר" (חבקוק ג, ו).

לא ברור אילו הלכות "אינן עתידין ליבטל", ומה הקשר בין אותן הלכות למגילת אסתר. הרמב"ם (הל' מגילה ב, יח) כתב כך:

כל ספרי הנביאים וכל הכתובים עתידין ליבטל לימות המשיח חוץ ממגילת אסתר. הרי היא קיימת כחמשה חומשי תורה וכהלכות של תורה שבעל פה, שאינן בטלין לעולם.

הרמב"ם הדגיש שמגילת אסתר היא "כחמשה חומשי תורה" – "כתורה עצמה", "וכן כהלכות תורה שבעל פה" – "מה זו ניתנה להידרש אף זו ניתנה להידרש". לפי הרמב"ם, רבי שמעון בן לקיש העניק למגילת אסתר ולהלכות תורה שבעל פה שנלמדות ממנה מעמד הדומה לחמשת חומשי תורה ולהלכות הנלמדות מהם.

גם רש"י פירש את הביטוי "כאמיתה של תורה" האמור בבבלי "כספר תורה עצמו" – ביטוי דומה לרמב"ם, אף על פי שבבבלי לא נזכר הפסוק ממשלי, וכן לא נאמר שם שספר תורה ומגילת אסתר ניתנו להידרש.¹⁵ אומנם גם בבבלי למדו וקבעו תנאים ואמוראים הלכות מפסוקים רבים ממגילת אסתר, אך הביטוי שמגילת אסתר ניתנה להידרש אינו מופיע שם.

ר"ת שפירש "אמיתה של תורת אמת" בתור מזוזה, התבסס רק על האמור בבבלי. ר"ת הודה שברור שעל פי הירושלמי הכוונה ב"אמיתה של תורה" לתורה עצמה, אך בבבלי לא נאמר שספר תורה צריך שרטוט. מכאן שהוא נשען על הלימוד שמופיע בבבלי, שם לא נזכר הפסוק ממשלי, וכן לא נאמר "מה זו צריכה סירטוט אף זו צריכה סירטוט", מה זו ניתנה להידרש אף זו ניתנה להידרש. בבבלי ההשוואה היא בין מגילת אסתר ובין "אמיתה של תורה", ובהקשר של שרטוט בלבד.

לא ידוע אם האמוראים שנזכרו בבבלי – רבי תנחום או רבי אסי – הכירו את הדרשה מהפסוקים על "אמיתה של תורה" שאמרו רבי חלבו רבי יסא בשם רבי לעזר בירושלמי, אך מאחר שדרשת הפסוקים שביירושלמי לא צוינה בבבלי, ר"ת הבין שכנראה האמוראים שבבבלי לא פירשו את הביטוי "כאמיתה של תורה" כפי שהוא הוסבר בירושלמי. ר"ת לא השווה את מגילת אסתר לספר תורה, כי כדברי המרדכי (הלכות קטנות, מנחות רמז תתקסא): "אין נראה לר"ת [= פירושו של רש"י] דלא אשכחנא [= בבבלי] הלכה למשה מסיני בספר תורה". לפי ר"ת (ספר הישר, חלק החדשים סי' קד): "וספר תורה משום נוי משרטטין אותה בין שיטה לשיטה". גם התוספות (מנחות לב עב ד"ה הא מורידין) כתבו:

שלא על פי ההקשר שהוא נכתב בו, ולהסיק ממנו תובנות הלכתיות ואחרות. האפשרות לדרוש פסוק שלא על פי ההקשר שהוא נכתב בו נובעת מכך שהדברים נכתבו ברוח הקודש, ויש בהם תוכן רחב ונוסף מעבר לפשט.

¹⁵ הרב ברוך אפשטיין (תורה תמימה, אסתר פרק ט, הערה נד) ציין את דברי רש"י הללו וכתב: "וזה מחוסר ביאור. אבל האמת נראה דדרשה זו חסרה כאן, וצ"ל כמו שהיא בשלמותה בירושלמי פ"א ה"א...".

דלא היו רגילין לשרטט ספר תורה ותפילין כיון דלא בעו שרטוט, כדאמרין בירושלמי (שבת א, ב) כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט... אמר רבינו תם דספר תורה בעי שרטוט משום "זה אלי ואנוהו" (שמות טו, ב).¹⁶

יש להעיר שעל הפסוק "זה אלי ואנוהו" נדרש בברייתא (נזיר ב ע"ב):

כדתניא "זה אלי ואנוהו" – אנאה לפניו במצות, אעשה לפניו סוכה נאה, לולב נאה, ציצית נאה, אכתוב לפניו ספר תורה נאה, ואכרכנו בשיראין נאים.

במקומות אחרים נדרש פסוק זה גם על תפילין (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח – מסכתא דשירה פרשה ג; ירושלמי פאה א, א):

תני רבי ישמעאל: "זה אלי ואנוהו". וכי אפשר לו לאדם לנוואות את בוראו? אלא אנוהו לפניו במצות. אעשה לפניו לולב נאה, סוכה נאה, שופר נאה, ציצית נאין, תפילין נאין.

בכל הדוגמאות הללו אין מדובר על ההלכות הבסיסיות הנדרשות לכשרות הלולב, הסוכה, השופר, ספר התורה או התפילין. מדובר על יופי חיצוני ומושקע מעבר לנדרש. בנוגע לספר התורה נאמר במפורש שמדובר בכתיבה נאה: "אכתוב לפניו ספר תורה נאה". השרטוט בוודאי מסייע לכך שהכתב יהיה נאה.

יוצא אפוא שלפי ר"ת, על פי הבבלי רק מזוזה צריכה שרטוט. על תפילין נאמר במפורש (יח ע"ב) שאינן צריכות שרטוט, וגם על ספר תורה לא נאמר בבבלי שצריך שרטוט מהלכה למשה מסיני. למעשה משרטטים, אך השרטוט הוא רק לשם נוי מצד "זה אלי ואנוהו". אשר על כן פירש ר"ת שמגילת אסתר היא כ"אמיתה של תורה", והכוונה למזוזה שצריכה שרטוט. תוספות כתבו שתוכן הפרשיות של המזוזה הוא קבלת עול מלכות שמים. על פי הגר"א (אסתר ט, ל) אפשר להציע מה הקשר בין קבלת עול מלכות שמים שבמזוזה לתוכן של מגילת אסתר:

"דברי שלום ואמת", "דברי שלום" היא המגילה ששלחו, "ואמת" היא התורה שקבלו את התורה באהבה רבה בלי מודעה ואונס כלל. וזה שנאמר שצריכה שרטוט כאמיתה של תורה. והיינו כיון שהושוה המגילה לתורה, משמע כל הדין שנוהגים בתורה אפילו שירטוט נוהג בה.

אמנם הגר"א פירש את הפסוק כדברי רש"י והרמב"ם, אך הדגש בפירושו הוא על קבלת התורה באהבה רבה בלי מודעה ואונס כלל, וכוונתו לאמור בגמרא "הדר קבלוה בימי אחשורוש" (שבת פח ע"א), ופרשיות שמע ישראל שבמזוזה הן קבלת עול מלכות שמים.¹⁷

¹⁶ הרב יוסף דב סולובייצ'ק ("בענין שרטוט", שיעורי הגר"ד – תפילין, סת"ם, ציצית, עמ' קטו) ציין את הגמרא (גיטין כ ע"ב) שם נאמר שכתב על גבי כתב בספר תורה פסול מדין "זה אלי ואנוהו". המהדיר (שם עמ' קכא, אות ג) העיר שדברי הרב סולובייצ'ק הם לפי שיטת רוב הראשונים שחולקים על רבנו תם וסוברים שהלכה של שרטוט נאמרה גם לגבי ספר תורה. ר"ת סבר כאמור שהלכה זו נאמרה רק לגבי "אמיתה של תורה", שהיא מזוזה.

¹⁷ הסבר אחר מדוע אמיתה של תורה היא מזוזה והקשר בין מגילת אסתר למזוזה: הרב לוי יצחק מברדיצ'ב (קדושת לוי – קדושות לפורים, קדושה שניה, ו [מהד' מכון הדרת חן, תשע"ד] עמ' שלח-שמא). על דבריו: הרב צבי שכתר ("בדין מגילה הכתובה בין הכתובים", בעקבי הצאן, עמ' קלא-קלט). ראה גם: הרב צדוק הכהן מלובלין (מחשבות חרוץ, אות ב; פרי צדיק – פורים, אות א). מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא (ימי הפורים, עמ' 225-226) הסביר את דברי ר"ת על פי דברי הרמב"ם (מניין המצוות הקצר [בסוף]) שכתב שמטרת מקרא המגילה היא להזכיר שבחיו של ה', ובכך מקבלים עול מלכות שמים.

ד. לא צריך לשרטט את פרשיות התפילין כי הן מחופות ומכוסות

ציינו לעיל את האמור בגמרא (יח ע"ב) שאין צורך לשרטט את פרשיות התפילין. נעיין בדברי רב נטרונאי גאון, וכן בדברי הרמב"ם ור"ת, מדוע לא משרטטים את פרשיות התפילין. הרמב"ם (הל' תפילין ומזוזה וספר תורה א, יב) כתב: "תפילין אינן צריכין שרטוט לפי שהן מחופין". בתחילתה של אותה הלכה כתב הרמב"ם שספר תורה ומזוזה צריכים שרטוט, אך העובדה שלא צריך לשרטט תפילין אינה הלכה למשה מסיני, אלא הלכה שחכמים קבעו. הרמב"ם לא הסביר מדוע יש בחיפוי התפילין בעור סיבה לכך שאין צורך לשרטט את הפרשיות. גם ר"ת (מנחות לב ע"ב תוספות ד"ה הא) כתב שתפילין לא צריכות שרטוט כי הן מחופות, והסביר מה משמעות העובדה שהתפילין מחופות:

אמר רבינו תם דספר תורה בעי שרטוט משום "זה אלי ואנוהו" (שמות טו, ב), אבל תפילין דמכוסין בעור לא בעו שרטוט, דלא שייך בהו נוי.

כאמור לעיל, ר"ת סבר שאין הלכה למשה מסיני שלומדים ממנה שספר תורה צריך שרטוט. בכל זאת משרטטים ספר תורה מצד "זה אלי ואנוהו", שהספר יהיה נאה. פרשיות התפילין מחופות ועל כן "לא שייך בהו נוי". רבנו ניסים (ר"ן, ה ע"ב בדפי הרי"ף) כתב גם כן: "שרטוט שאינו אלא תקון הכתיבה". כך גם כתב הר"ן (יח ע"ב):

תפילין אין צריכין שרטוט. דתפילין היינו טעמא שאין צריכין שרטוט, דשרטוט אינו אלא לנוי שתהא הכתיבה נאה והתפילין אינן בכלל שאין נראין לפיכך אין צריכין שרטוט. אבל ספר תורה הרי נראית וצריכה נוי. ומזוזה נמי נבדקת פעמים בשבוע ורואין אותה וצריכה שרטוט.

הרא"ש (הל' ספר תורה סי' ז) ביאר את דברי ר"ת:

והיה אומר ר"ת דספר תורה טוב לשרטט כדי ליישר הכתיבה משום "זה אלי ואנוהו", אבל תפילין דמכוסין בבתיים לא בעינן.

גם הרב מנחם המאירי (קריית ספר, חלק א מאמר א חלק ג) כתב כך:

הלכה למשה מסיני מזוזה צריכה שרטוט, אבל תפילין אין צריכין שרטוט. וטעם צורך השרטוט כדי ליישר הכתיבה, ותפילין מיהא הואיל ומחופין בעור ואין נראים לעין, אינם צריכים שרטוט.

לפי הרא"ש, הר"ן והמאירי, השרטוט נועד לסייע לכתיבת ספר התורה כדי שהכתב יהיה נאה, אך אין צורך לעשות כן בתפילין כי ממילא הפרשיות בתוך הבתים והן לא נראות.

כבר ציינו לעיל את דרשת הברייתא (נזיר ב ע"ב) על הפסוק "זה אלי ואנוהו": "כדתניא 'זה אלי ואנוהו' – אנאה לפניו במצות, אעשה לפניו סוכה נאה, לולב נאה, ציצית נאה, אכתוב לפניו ספר תורה נאה, ואכרכנו בשיראין נאים", ושבמקומות אחרים (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח – מסכתא דשירה פרשה ג; ירושלמי פאה א, א) היא נדרשת גם על תפילין ושופר. בכל בדוגמאות הללו אין מדובר על ההלכות הבסיסיות הנדרשות לכשרות הלולב, הסוכה, השופר, ספר התורה או התפילין. מדובר על יופי חיצוני ומושקע מעבר לנדרש.

בנוגע לספר התורה נאמר במפורש שמדובר בכתיבה נאה: "אכתוב לפניו ספר תורה נאה". השרטוט בוודאי מסייע לכך שהכתב יהיה נאה. בנוגע לתפילין נאמר באופן כללי "תפילין נאין", לא כתוב במה הן היו נאות. נראה שפרשיות התפילין, שהן התוכן שנמצא בתוך בתי התפילין, צריכות

להיות כתובות באופן נאה ויפה, גם אם לא קוראים בהן. הרב יקותיאל יהודה הלברשטם (שו"ת דברי יציב, אורח חיים סי' כא) הסביר את כוונת רבנו תם בנוגע לתפילין:

דבתפילין דמכוסים לא בעי שרטוט דלא שייך בהו נוי, היינו כשיכול לכתוב יפה בלא שרטוט והשרטוט רק לתוספת נוי בעלמא, אז א"צ לשרטט, כיון שאין הדבר נראה ועצם המצוה נעשה בהידור כדבעי, מה שאין כן כשאין יכול לכתוב יפה וליישר השיטה בלא שרטוט, בודאי דצריך לשרטט, כיון שעצם המצוה לא נעשה בהידור, ובזה ודאי שייך התנאה לפניו במצוות אף כשאין נראה בחוץ ודו"ק.

מכל מקום, יש הסכמה בין הרמב"ם לר"ת שתפילין לא צריכות שרטוט כי הפרשיות מחופות בעור, אם כי הרמב"ם לא פירט כמו ר"ת שהשרטוט בתפילין הוא לשם נוי הכתיבה, ומאחר שהתפילין מחופות אין צורך בשרטוט.

רב נטרונאי גאון (תשובות רב נטרונאי גאון, יורה דעה סי' רסו; אוצר הגאונים, מגילה סי' סא) הסביר מדוע תפילין אינן צריכות שרטוט, והסביר מדוע יש לשרטט כתבי קדש אחרים:

כך ראינו דכל דבר של קדושה צריך שרטוט... ואפילו לכתוב פסוק אחד בלא שירטוט אסור. אלא תפילין מה טעם אין צריכין שרטוט? מפני שמצויין לקובעין [צ"ל כמו בהמשך: לקומעין] ואין צריך לקרות בהם כספרים, אלא מצוה לכורכן ולקומעין, לכורכן בשערן ולתופרן בגידן, ונעשין כקמיע ואין רגילין לפותחן ולקרות בהן, לפיכך אין צריכים שרטוט, שהשרטוט לא נאמר אלא משום קריאה.

גם הרמב"ן (גיטין ו ע"ב) כתב נימוק זה, וציין שמצא אחר כך את דברי רב נטרונאי הללו. הדגש של הרב נטרונאי גאון הוא "שהשרטוט לא נאמר אלא משום קריאה". הרב יוסף דב סולובייצ'יק (שיעורי הרב, גיטין שם) הסביר שלפי הגאונים והרמב"ם יש לשרטט ספר תורה כי ספר תורה ניתן לקריאה, וכן גם מזוזה:

יסוד חיוב שירטוט במזוזה אינו משום קדושתה אלא משום דניתנה לקריאה. דנראה לחדש שלדעת הרמב"ם והגאונים, מזוזה אף שאין מצותה לקריאה, מ"מ אינה מופקעת מקריאה ואף ניתנת לקריאה כיון דליכא בה דין חיפוי. ומה שנוהגים שלא להניח מזוזה פתוחה וגלויה אינו מדיני מזוזה, אלא כדי שלא תתקלקל, ומעיקר הדין יכולים לקובעה באופן שיוכלו הכל לקרותה. ולפי זה לשיטות שבשעת הדחק יכולים לצאת ידי קריאת התורה בחומשין הוא הדין שיכולים לצאת בקריאה מתוך מזוזה. אבל תפילין שהם מחופין לא ניתנו לקריאה, ולפיכך אינם צריכים שירטוט, דכתיבתם אינה יוצרת כתב שניתן לקריאה.

לפי רב נטרונאי הסיבה שלא פותחים את פרשיות התפילין כדי לקרוא בקלף שבתוכן היא מפני שיש פרטי דינים רבים כשסוגרים את הפרשיות בתוך הבתים של התפילין, וממילא כתיבתן לא נועדה לקריאה. לעומת זאת, במזוזה שנמצאת בקנה או בשפורפרת או בכל בית מזוזה אחר אין דינים מיוחדים לגבי הסגירה, ואפשר בקלות לפתוח ולקרוא בה.

אפשר להבחין שעל פי רב נטרונאי השרטוט נועד לסייע לקריאה, ואילו לפי ר"ת על פי הסבר הרא"ש, הר"ן והמאירי השרטוט נועד לסייע לכתיבה. כך הסביר הרב צבי יהודה הכהן קוק ("לברורי הלכות מתוך אוצר הגאונים – שרטוט בכתיבת דברים שבקדושה", לנתיבות ישראל, ב, [מהד' בית אל] עמ' רסד–רסו) את ההבדל בין דברי רב נטרונאי ואולי גם הרמב"ם שסבר כמותו, ובין דברי ר"ת:

לפי דברי הגאונים... השרטוט אינו משום שלמות הכתיבה מצד עצמה, אלא משום תיקון הקריאה ושלמותה, ואינו שייך בתפילין שמצוותם שהם מחופים וכרוכים כקמע ואינם עומדים לקריאה.

הרב צבי יהודה הכהן קוק (מצות ראייה – הערות, עמ' ריא) הפנה לדבריו אלו, וחזר עליהם שוב בקצרה:

כל ענינו של השרטוט, אם הוא שלימות הכתב ויושר צורתו ושיכלולו של קיום מצוותה בעצמה, או של תיקון קריאתו ויושר בירורה לשיכלול דרישתה של תורה. ולפיכך בהבחנת דברי רבותינו הראשונים בענין השרטוט בין כתיבת פרשיות של מזוזה ושל תפילין [א] מצד יושר הקריאה ובירורה (גאונים ורמב"ם) [ב] ומצד שלימותה ונויה של עצם הכתיבה (ר"ת).¹⁸

אלא שבהמשך דבריו, ציין הרב צבי יהודה הכהן קוק את דברי המרדכי (הלכות קטנות, מנחות רמז תתקסא) שכך את "שלילת חיוב הנוי, משום שאין רגילות לקרות בהן בתפילין כמו במזוזות". להלן דברי המרדכי:

אומר ר"ת דאין צריך לשרטט תפילין "וכל הפטור מן הדבר, נקרא הדיוט אם עושהו" (ירושלמי שבת א, ב). הלכך לא נחא ליה למימר במשורטטין. ומספר תורה לא פריך, דרגילות לשרטט ספר תורה – או משום שהשיטות ארוכות (רמ"א: ואינו יכול לכוין) או משום "זה אלי ואנוהו", כיון שרגיל לקרות בה וצריכה שרטוט מדרבנן. אבל תפילין ומזוזות אין רגיל לקרות בהן, ומה לנו לנוייה? ומ"מ על כרחך צריך לשרטט תפילין ארבע שורות דהיינו למעלה ולמטה ומן הצד... אבל בין שיטה לשיטה דוקא מזוזה אבל לא תפילין. ומיהו אם אין הסופר יכול לכוין בלא שרטוט יכול לשרטט כל השורות, וכן עושין עתה שמשרטטין כל השורות ואין בזה הדיוטות, ואדרבה הוי ליה "זה אלי ואנוהו".

המרדכי כתב שני נימוקים מדוע על פי ר"ת מדרבנן יש לשרטט ספר תורה, אף על פי שרגילים לקרוא בו: [א] כי השורות ארוכות וקשה לכוון בקריאה. [ב] צריך שהכתב יהיה נאה לקריאה. בנוגע לתפילין ומזוזות, אין צורך לשרטט כי לא קוראים בהן, ובכל זאת מזוזה צריכה שרטוט על פי הלכה למשה מסיני.

כאמור לעיל, ר"ת כתב שהשרטוט מועיל לכתיבה, וכך פירש הרא"ש את דבריו, ואילו המרדכי פירש את דברי ר"ת שהשרטוט מועיל לקריאה. אשר על כן נראה שאין הכרח להסביר שיש להבחין בין דעות הראשונים מה מטרת השרטוט, אם לתועלת הכתיבה או הקריאה לאחר הכתיבה, כי התועלת היא אחת. יהיה נוח לסופר לכתוב את ספר התורה או המזוזה כשיש שרטוט, כדי שיהיה נוח אחר כך לקרוא לקרוא את שכתוב. מאחר שתפילין לא נועדו לקריאה אין צורך בשרטוט, ובדרך כלל גם לא קוראים מזוזה, ולכן גם במזוזה לא היה צורך לשרטט אלמלי זו הלכה למשה מסיני.

¹⁸ רבי עקיבא איגר (שו"ת רבי עקיבא איגר, מהדורא קמא סי' נ) דן בשאלה אם מועיל לשרטט מזוזה לאחר שכתבו אותה, ודעתו היא שאין זה מועיל. הרא"ה קוק (שו"ת דעת כהן, סי' קפ) דן בדברי רעק"א הללו, ונטייתו היא ששרטוט מועיל. הרב צבי יהודה הכהן קוק (שו"ת דעת כהן – הערות, עמ' תנ) כתב שלפי הטעם שהשרטוט "משום הקריאה ולא משום הכתיבה בעצמה, מסתבר ביותר דלא גרע אם נעשה אחרי הכתיבה". לדברינו גם לפי ר"ת השרטוט הוא לשם דיוק הכתיבה ולשם נוחות הקריאה. הרב צבי יהודה הכהן קוק ("אל משמר העם הישראלי", לנתיבות ישראל, א [מהד' בית אל] עמ' קנט) העיר שבמגילה נזכר שהגויים הכירו בכך שיש לעם ישראל כתב ולשון "אל היהודים ככתבם וכלשונם" (אסתר ט, ח). "כאן בפרק מיוחד זה במגילת הקדש הנקבעת לדורות 'כאמיתה של תורה' נקבעה נקודת הכבוד של האומה הישראלית שיש לה כתב ולשון".

הרמב"ם לא ביאר בדבריו מה בכך שפרשיות התפילין מחופות ואשר על כן אין צורך לשרטט. נראה להסביר שהרמב"ם נמנע מלכתוב אם השרטוט מועיל לכתובה של הסופר סת"ם או לקריאה של מי שירצה לקרוא אחר כך, כי שרטוט יכול להועיל גם לכתובה וגם לקריאה, ומאחר שפרשיות התפילין לא נועדו לקריאה לא קבעו חכמים שיש לשרטט תפילין. לגוף העניין אין מחלוקת בין הרמב"ם לר"ת מדוע חכמים לא קבעו שיש לשרטט את פרשיות תפילין. הלכה למעשה: "וכהיום נהגו הכל לשרטט בכל השיטין" (ביאור הלכה, הלכות תפילין סי' לב, ו ד"ה וכן נוהגין).

סיכום

ארבעה כתבי קדש: ספר תורה, פרשיות המזוזה והתפילין, ומגילת אסתר. האם הם צריכים שרטוט?

- ספר תורה – בירושלמי (א, ט) נאמר שהלכה למשה מסיני שצריך לשרטט. בבבלי לא נזכר דבר בעניין זה.
- מזוזה – בבבלי (יח ע"ב; מנחות לב ע"ב) נאמר שהלכה למשה מסיני שצריך לשרטט.
- תפילין – בבבלי (יח ע"ב; מנחות לב ע"ב) נאמר שאין צריך לשרטט.
- מגילת אסתר – בבבלי (טז ע"ב), ובירושלמי (א, א) נאמר על פי הפסוק "דברי שלום ואמת" (אסתר ט, ל) שמגילת אסתר צריכה שרטוט כ"אמיתה של תורה". בירושלמי נזכר פסוק נוסף מספר משלי שלא נזכר בבבלי, "אמת קנה ואל תמכור" (משלי כג, כג) – "הרי היא כאמיתה של תורה", וכן נוסף לימוד שלא נזכר בבבלי: "מה זו צריכה סירטוט אף זו צריכה סירטוט, מה זו ניתנה להידרש אף זו ניתנה להידרש".

הרמב"ם כתב על בסיס הירושלמי שמגילת אסתר צריכה שרטוט "כתורה עצמה", במובן זה שמעמדה של מגילת אסתר הוא כספר תורה שניתן ללמוד ולדרוש ממנו הלכות. רש"י כתב גם כן ש"אמיתה של תורה" – "כספר תורה עצמו", אם כי הוא פירש בכך את האמור בבבלי. ר"ת הודה שעל פי הירושלמי ספר תורה צריך שרטוט, אך מאחר שבבבלי לא נאמר דבר בעניין זה, אי אפשר לפרש שמגילת אסתר היא "כאמיתה של תורה" כמו רש"י והרמב"ם, והוא פירש שאמיתה של תורה הכוונה מזוזה, שיש בתוכן פרשיותיה קבלת עול מלכות שמים. הוא גם הודה שעל פי הירושלמי מגילת אסתר צריכה שרטוט כאמיתה של תורה, כמו ספר תורה, וכפירוש הרמב"ם.

תפילין – לא צריך לשרטט. ר"ת והרמב"ם נימקו שהטעם הוא מפני שהפרשיות מחופות ומכוסות בבתיים. ר"ת הוסיף שהשרטוט נועד לשם נוי, ומאחר שהפרשיות נמצאות בתוך התפילין ואין מוציאים אותן, אין צורך לשרטט. רב נטרונאי גאון כתב שהשרטוט נועד לסייע בקריאה של הכתוב, ומאחר שאין פותחים את פרשיות התפילין ואין קוראים בהן, אין צורך לשרטט. ראשונים אחרים – הרא"ש, הר"ן, המאירי כתבו שהשרטוט נועד לסייע בכתובה, שהכתובה תהא נאה. הרא"ש פירש כך את דברי ר"ת. המרדכי הסביר את שיטת ר"ת שהשרטוט נועד לסייע לקריאה, ועל כן נאה לשרטט. נראה שהשרטוט אכן מסייע לסופר שכותב, והוא גם מסייע לקריאה לאחר הכתיבה. מאחר שפרשיות התפילין מחופות בעור ומוכנסות בתוך הבתיים, ואין מוציאים אותן והן אינן נועדות לקריאה, לא קבעו חכמים שיש לשרטט. אך כמובן שאם שרטוט מקל על הכתיבה של הסופר, בוודאי שיש לשרטט, וכך נהוג ומקובל.